

Marijan Bradanović,
prof.

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Rijeci

Brseč
Brseč

Zaštita kulturnih dobara na području Primorsko-goranske županije i neki problemi s kojima se konzervatori susreću u radu na poslovima zaštite urbanih i ruralnih povijesnih naselja

Počeci zanimanja za očuvanje kulturnih dobara na našem se području, baš kao i drugdje na Jadranu, sustavnije javljaju već u razdoblju humanizma i renesanse. Prvenstveno je riječ o sakupljačkoj djelatnosti, na podlozi probudenog interesa za antiku, u kojoj je naša regija emitivno područje, najčešće u pravcu Mletaka. Povijesna sudbina malaričnoga, stoljećima umirućega Osora naročito je pogodovale ranom humanističkom zanimanju za artefakte iz razdoblja antike o čemu nas, navodeći primjere iz XVI. stoljeća, izvješćuje glasoviti putopisac A. Fortis. Samo je Fortisovo djelo svojim sveobuhvatno zamišljenim i atraktivnim pristupom dalo snažan poticaj budućim istraživačima naših krajeva.

Već u doba francuske uprave u Ilirskim provincijama postojao je državni službenik koji je između ostalih inženjerskih zaduženja imao zadatak brinuti se o kulturnoj baštini (P. Nobile). Koncem XIX. stoljeća u Istri se i na Kvarneru razgranala organizacija i sustavna konzervatorska aktivnost bečke Centralne komisije za zaštitu kulturnih dobara. Od naročite je važnosti za metodu rada Središnje komisije bilo stručno evidentiranje kulturnih dobara. Svi su se zaštitni zahvati dokumentirali a velika većina i publicirala u stručnoj periodici.

U mreži mjesnih konzervatora i stručnih suradnika najvažnija osoba unutar pokrajinske konzervatorske službe bio je A. Gnirs, od početka XX. stoljeća konzervator za okruge Pulu, Pazin i Rovinj a od 1912. godine konzervator Državnog konzervatorskog ureda za Austrijsko primorje (Gorica, Trst, Istra, Cres, Lošinj i Krk) sa sjedištem u Puli. Za otok Rab sukladno upravnoj podjeli bio je zadužen glasoviti dalmatinski konzervator don Frane Bulić.

U Hrvatskoj i Slavoniji je izrada temeljne evidencije spomenika kulture počivala na entuzijastima vezanim uz preporodnu djelatnost poput Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Mijata Sabljara. Sabljara slovi kao prvi koji je u sakupljanju podataka o starinama terenskim radom počeo integralno tretirati Hrvatsku i Slavoniju s Vojnom krajinom i Dalmacijom.

Spriječivši rušenje dvorca Nova Kraljevica nadvojvoda Franjo Ferdinand založio se da i Hrvatska dobije instituciju poput bečke Centralne komisije što je bilo i provedeno 1910. godine. Nositelj njezinih terenskih aktivnosti bio je konzervator Gjuro Szabo. Početak njezina rada sretno se poklapa s razdobljem redefiniranja metodologije zaštite kulturnih dobara, čiji su nositelji bili predstavnici bečke škole povijesti umjetnosti. Gjuro Szabo je odmah usvojio temeljni postulat konzervatorske službe, sadržan u Dvořakovoj maksimi: »Konzervirati a ne restaurirati«.

Rab
Rab

Zaustavljena je namjera Novljanske općine za daljnjim rušenjem kaštela. Dok je Novi tražio rušenje, Grobnik je, primjera radi, tražio pomoć u obnovi svojeg kaštela.

Pred Prvi svjetski rat su zaslugom R. Gigantea i A. Comadinija kvalitetno provedena arheološka istraživanja dijelova kasnoantičkih gradskih zidina Rijeke. Između dva svjetska rata, na novim međudržavnim granicama podijeljenom području naše regije, djeluje Konzervatorski ured u Zagrebu te Uprava za zaštitu kulturnih dobara (Soprintendenza) iz Trsta. Szabo osobito teško doživljava sudbinu Novog, grada koji je postavši središtem turističke rivijere od konca XIX. stoljeća postao i intenzivno poprište kontinuiranih devastacija graditeljske baštine: pregradnje frankopanskoga kaštela s donjonom, rušenja polukružne kule, nekadašnje pavlinske crkve na Ospu i kasnoantičke utvrde Lopar. U Rabu je Szabo uspio zaustaviti jednu planiranu predimenzioniranu novogradnju. To je jedna od u nas najranijih, uspješno provedenih intervencija radi zaštite vizura na povijesnu urbanističku cjelinu. Za ilustraciju postignuća valja napomenuti da se i danas stav konzervatorske službe u ovakvim situacijama često ignorira. U razdoblju između dva svjetska rata, čak ni poslovično autoritativna talijanska služba zaštite kulturnih dobara, u Rijeci najčešće nije imala snage za nešto više od provedbe zaštitnih arheoloških istraživanja na pozicijama predviđenim za izgradnju. U urbanističkom se smislu nastavilo s brutalnim »čišćenjem« Starog grada, bez previše obaziranja na protivljenje konzervatora.

Početak 1947. godine utemeljen je Konzervatorski zavod za Istru, Gorski Kotar i Hrvatsko Primorje. Uz otklanjanje ratnih šteta i afirmaciju pučke umjetnosti istarskog ladanja, osobito fenomena freskoslikarstva, zarana se pažnja usmjerila i na urbanistička pitanja.

Do kraja šezdesetih godina izvršen je najveći dio posla na pravnoformalnom prepoznavanju, registraciji povijesnih urbanističkih cjelina kao kulturnih dobara. Prema suvremenim konzervatorskim normama zaštićene su i vizure, zabranom izgradnje na padinama podno povijesnih gradova, što će imati dalekosežni pozitivni učinak na očuvanje slike našeg kulturnog krajolika. Ovo, u usporedbi s drugim hrvatskim

Mošćenice
Mošćenice

konzervatorskim zavodima, vjerojatno najznačajnije dugoročno postignuće riječkih konzervatora, rezultat je upornih odolijevanja pritiscima koji su se povremeno javljali.

Ustrojstvom zasebnog Konzervatorskog odjela za područje Istarske županije 1998. godine, konzervatorskoj službi u Rijeci otvaraju se mogućnosti sustavnijeg djelovanja na preostalom području Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije, s perspektivom daljnjeg prirodnog razvoja u pravcu decentralizacije, osnivanja područnih ureda. S druge pak strane zbog opsega i karaktera konzervatorske dokumentacije o Istri, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Kvarneru, koja seže i u pretprošlo stoljeće realno je očekivati da će se baze podataka sve više otvoriti zainteresiranim istraživačima.

Na području Primorsko-goranske županije mnogi su spomenici danas još neprepoznati, ne samo zbog prirodnog proširenja konzervatorske definicije kulturnog dobra, već i zbog izostanka elementarnog konzervatorskog rekognosciranja terena. Osobito se ovo odnosi na kulturna dobra poput arheoloških nalazišta na otocima i tradicijske baštine Gorskoga kotara. Relativna intaktnost naše urbanističke i arhitektonske baštine koju su nam kao posebnost osobito naglašavali i inozemni kolege koji su dolazili iz sredina s potpuno suprotnim problemima »prerestauriranih« spomenika, posebno je ugrožena graditeljskom ekspanzijom posljednjih desetljeća. Tzv. nepokretna kulturna dobra na posebnom su udaru našeg specifičnog fenomena bespravne gradnje, koji je srećom nedavno prepoznat kao problem nacionalnih razmjera. Uz preventivno djelovanje i stalnu prisutnost konzervatora na terenu (oni bi trebali raspardelirati područja na »zone odgovornosti«) od posebne je važnosti suradnja s općinama, koje usprkos njihovih ograničenih zakonskih mogućnosti, ljudi u praksi još uvijek doživljavaju na tradicionalni način, kao stvarnu i neposrednu vlast koja odlučuje o praktičnim o pitanjima.

Kupa
Kupa

Kada govorimo o malim općinama Vinodola, kvarnerskih otoka, liburnijske Istre

Krk
Krk

ili Gorskoga kotara, u kojima je, već tradicionalno, konzervatorska prisutnost naglašenija nego li u većim urbanim središtima, iskustva su pokazala dobrom praksom rasteretiti općinske načelnike i neposredna odlučivanja o operativnim pitanjima »spuštatı« na nivo općinskih službenika zaduženih za komunalne djelatnosti ili kulturu. Na žalost zbog zakržljalosti muzejske mreže u našoj županiji konzervator se ne može osloniti na pouzdanog »saveznika«, mjesnog kustosa ili muzejski arheološki tim kako je to uobičajeno u Istri ili Dalmaciji. Poseban problem predstavlja nekomfornost pretežitog dijela graditeljstva naših malih poluurbanih povijesnih središta. Teško je zahtjeve suvremenog stanovanja ukomponirati u rudimentarne jednočelijske tlorise romaničkih ili gotičko-renesansnih pučkih nastambi jednog Vrbnika, koje za razliku od renesansnih palača grada Raba laici teško doživljavaju kao kulturno dobro.

Naravno, zakonodavstvo predviđa represivne mjere, no problem se naravno pojavljuje kod njihove provedbe, uz to iskustva praktičnu prednost ipak pridaju preventivnom i edukacijskom djelovanju. Naime, čini se da zakonodavstvo koje se odnosi na pitanja građenja (i bespravnog građenja) premalo pažnje posvećuje okolnosti da bespravne rekonstrukcije kulturnih dobara često nije moguće »ukloniti« ma kako precizan bio zahvat »povrata u prethodno stanje« (koji često nije ni moguće provesti nakon što su se na djelu iskazale agresivne i primitivne metode »betonizacije«).

Ovdje se otvara pitanje niske razine kvalitete naših prosječnih izvodača, koji kao da su tehnološki zaostali negdje oko polovice prošloga stoljeća. Projektanti na našem području također premalo pažnje posvećuju edukaciji u duhu primjene tradicionalnih ili modificiranih, konzervatorski verificiranih metoda sanacije povijesnih građevina. Ne pokazuju ni interes za specijalizaciju u tom pravcu.

Posebno je pitanje urbanističkih planova kod kojih bi također trebalo sustavom licenci poticati specijalizaciju za rad na kulturnim dobrima. Takvi u konzervatorsku problematiku vrlo upućeni urbanistički timovi već su se poodavno razvili u susjednoj Istri. Nedostatak kvalitetnih urbanističkih planova u posljednjih je dvadesetak godina nepopravljivo unakazio nekad glasovite vizure na povijesna naselja poput

Vrbnika i grada Krka. Srećom mnogo je toga i sačuvano a osobito krajolici sela u Gorskom kotaru i povijesne vizure na Brseč, Mošćenice. Najveći dio naselja cresko-lošinjskoga arhipelaga također je zadržao profinjeni suodnos s okolnim kultiviranim ili prirodnim krajolikom. Ondje se uz glasovite Lubenice na kamenoj hridi osobito ističu gradinska pozicija Belog, poluutvrđena sela Dragožeštine i ljupkost barokno-klasicističkoga Velog Lošinja. Najsloženije je pitanje urbanističke zaštite Osora, kako područja na kojem se grad prostirao u sutonu srednjega vijeka tako i onoga, daleko većeg područja, koje je zauzimao tijekom antike.

Konzervatorsko djelovanje otežava i relativno slab ugled riječke konzervatorske službe u pojedinim dijelovima Primorsko-goranske županije jer je ona, mora se priznati, tijekom čitavog svog postojanja nakon Drugog svjetskog rata, težište djelovanja usmjeravala na područje Istre. Svetost privatnog vlasništva toliko je ukorijenjena u tradiciji nekih naših manjih, otočnih sredina da konzervatorski limiti u pogledu uredjenja kuća ponekad izazivaju iskreno čuđenje mjesnog stanovništva. Zemljopisne, klimatske i kulturološke razlike pojedinih područja Primorsko-goranske županije, te stoljetna preplitanja različitih kulturnih utjecaja, osobito temeljni sraz Sredozemlja i Kontinenta uvjetovale su velike razlike ali i specifične lokalne kombinacije tradicionalnih građevnih tehnika i materijala koji se primjenjuju u gradnji, a sve to postavlja dodatne zahtjeve pred konzervatore.

Za razliku od dobrim dijelom pozitivnih istarskih primjera ulaganja stranih državljana u sanaciju kuća koje su zaštićene kao spomenici kulture na našem se području na žalost prečesto bilježe bespravne intervencije na spomenicima kulture čiji su investitori bili strani državljani (Brseč, Lubenice, Cres, Opatija). Domaćem stanovništvu konzervatorski zahtjevi oko primjene tradicionalnih materijala i njihovoga kasnijeg održavanja predstavljaju često nepremostivi financijski izdatak (kanalica, kamena škripla ili šindra, drvene krovne i međukatne konstrukcije, vapnena žbuka, drvena fasadna stolarija), a na žalost ne postoje razrađeni modeli financijskih olakšica kako je to uobičajeno u primjerice Italiji ili Austriji.

Sve nabrojene teškoće konzervatore obeshrabruju pa oni namjesto mukotrpnog rada u urbanim ili ruralnim središtima, radije odabiru aktivnosti na »klasičnim« kulturnim dobrima poput pojedinačno registriranih velikih sakralnih ili civilnih građevina, kašela ili pak samostana na kojima je jednostavnije realizirati kvalitetne, osobito istraživačke, konzervatorske programe, a i brže se dolazi do lako uočljivih rezultata. Posebno je pitanje konzervatorske problematike urbanog središta Primorsko-goranske županije i ono zbog svojih specifičnosti zaslužuje poseban, opsežniji osvrt, osobito u svijetlu čitavog niza novih nalaza i s njima povezanih valorizacija pokrenutih posljednjih godina.